

УДК 37.013.42.+ 37.018.1

ЗНАЧЕННЯ БАТЬКІВСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПРОЦЕСІ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Марій М.М.

У статті розкривається важливість виховання дитини саме в сімейному середовищі, в атмосфері емоційної близькості, турботи та поваги. Акцентується увага на основних функціях сім'ї, умовах ефективності сімейного виховання. Наголошується на необхідності формування та підвищення батьківської компетентності для вдосконалення виховного процесу.

Ключові слова: сім'я, сімейне виховання, функції сім'ї, життєві установки, батьківська компетентність.

В статье рассматривается важность воспитания ребёнка именно в семейной среде, в атмосфере эмоциональной близости, заботы и уважения. Акцентируется внимание на основных функциях семьи, на условиях эффективности семейного воспитания. Речь идёт о необходимости формирования и повышения родительской компетентности для усовершенствования воспитательного процесса.

Ключевые слова: семья, семейное воспитание, функции семьи, жизненные установки, родительская компетентность.

The article explains the importance of family environment for child upbringing, its atmosphere of emotional intimacy, care and respect. The main functions of a family and conditions of effective family upbringing are highlighted. The author emphasizes the necessity of formation and development of parental competence for the improvement of educational process.

Key words: family, family upbringing, family functions, life goals, parental competence.

Відомо, що сім'я – природне і найбільш стійке формування людського суспільства, яка акумулює в собі найважливіші його ознаки. Сім'я завжди була найкращим колективним вихователем, носієм найвищих національних ідеалів.

Родина (сім'я) є різновіковим колективом, структура якого багато в чому залежить від стану родини, звичаїв, культурних і національних традицій, моральних та правових норм. Так, Н.Козак зазначає, що все це є спільним для всіх членів родини, бо родина – природний осередок найглибших людських стосунків: тут народжується і поглиблюється любов до матері та батька, бабусі й дідуса, до роду і народу, пошана до рідної мови, історії, культури [3, с. 4].

Саме тут формується світогляд дитини, ставлення до навколишнього світу. У сім'ї дитина набуває вмінь і навичок з різних сфер суспільного життя.

Актуальність проблеми. Сучасні сім'ї різноманітні, і від того, в якій саме сім'ї живе дитина, залежить, яким змістом наповнюється процес формування її особистості.

Саме в сім'ї дитина засвоює певні моральні норми поведінки (чесність, справедливість, доброту,

щирість, охайність та ін.), під впливом оточення формуються її характер, звички. Якраз до 6–7 років у дитини формуються моральні якості, бо саме з перших кроків свідомого життя в душі дитини повинні створюватися, відкладатися, закріплюватися риси громадянина. За це несуть відповідальність передусім батьки. Сім'я – своєрідний стартовий майданчик людини, вона дає їй стійкі орієнтири та імпульси життєдіяльності. Кожний із нас знає це з особистого досвіду.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та визначення особливостей сімейного виховання для подальшого вдосконалення та підвищення рівня обізнаності батьків, зокрема молодого подружжя.

Коли ми говоримо про виховну функцію сім'ї, то розуміємо, що батьки, інші члени родини діють не ізольовано від суспільства. Тільки оптимальне поєднання внутрішньосімейного і суспільного сприяє створенню умов для гармонійного розвитку людини. Сім'я відіграє дуже важливу роль у нашому житті. Вона є тим осередком, вогнищем, який все життя підтримує та зігріває людину. Характерний для тієї чи іншої родини більш або менш стійкий емоційний настрій прийнято називати психологіч-

ним кліматом. Він є наслідком сімейної комунікації, тобто виникає в результаті спільного настрою членів сім'ї, їхніх душевних переживань і хвилювань, ставлення один до одного, інших людей, до роботи й подій. Психологічний клімат створюють самі члени кожної сім'ї, тому від їхніх зусиль і залежить, яким він буде. Науковці виділяють два типи сімейного психологічного клімату – сприятливий і несприятливий. Якщо в сім'ях присутній сприятливий психологічний клімат, тоді кожний її член ставиться до решти з любов'ю, повагою і довірою, до батьків – ще й з пошаною, а до більш слабких – з готовністю допомогти в будь-яку хвилину. Тут є бажання і вміння зрозуміти іншу людину, кожний висловлює власну думку. При цьому добре розвинута самокритика, добродушна критика на адресу іншого члена сім'ї, взаємна терпимість і коректність у разі розбіжності думок. В такій сім'ї легше долаються життєві негаразди.

З перших днів появи дитини на світ сім'я покликана готувати її до життя та практичної діяльності, в домашніх умовах забезпечити розумну організацію її життя, допомогти засвоїти позитивний досвід старших поколінь, набути власного досвіду поведінки й діяльності.

На думку М.Стельмаховича, “тіло, душа, розум – ось три кити батьківської педагогіки”. Тілесне виховання у сім'ї передбачає зміцнення здоров'я, сил та правильний фізичний розвиток дитини. Духовно-моральне виховання передбачає формування у дітей високої духовності та моральної чистоти. Складність цього завдання в тому, що воно вирішується, як правило, через добре поставлене в духовно-моральному аспекті життя сім'ї, суспільного ладу, вчинки людей, приклад батьків.

Серед домінуючих потреб дитини насамперед варто відзначити потребу в любові й теплоті почуттів, тобто потребу в емоційному контакті. Потреба у батьківській любові – одна з найбільш сильних і тривалих потреб.

Ефективність виховання дітей у сім'ї залежить від створення в ній належних умов. Головна умова сімейного виховання – міцний фундамент сім'ї, що базується на її непорушному авторитеті, подружній вірності, любові до дітей і відданості обов'язку їх виховання, материнському покликанні жінки, піднесенні ролі батьків у створенні та захисті домашнього вогнища, забезпеченні на їх прикладі моральної підготовки молоді до подружнього життя. Брак любові в ранні роки життя тягне за собою емоційний недорозвиток людини. Особистість, сформовану в результаті депривації батьківської любові, характеризує почуття внутрішньої порожнечі. Такі люди особистісно незрілі. Батьківська любов забезпечує наявність почуття безпеки у дитини, підтримує сприятливий стан емоційно-чуттєвого світу, навчає любові, моральної поведінки і в цілому виступає як джерело досвіду, необхідного дитині як потенційному батьку чи матері.

Бути батьками – це велике мистецтво. Виховання дітей в сім'ї не завжди успішне. Негативний вплив на нього мають об'єктивні (неповна сім'я, незадовільні житлові умови, недостатнє матеріальне забезпечення) та суб'єктивні (слабкість педагогічної позиції батьків) чинники [11, с. 49].

Ми погоджуємося з думкою І.В.Гребеннікова, що у родині дитина отримує перші уявлення про обов'язки

кожного її члена. Виховання майбутнього сім'янина залежить від багатьох факторів, головну роль серед яких відіграє спосіб життя і поведінка батьків. Характер взаємин між її членами, атмосфера сім'ї, активна участь обох батьків у вихованні дітей, наявність у батьків і матерів спеціальних знань і педагогічних навичок, правильна організація практичної діяльності дітей і сімейного дозвілля – все це теж має найважливіше значення у вихованні дитини. Саме в батьківському домі син чи дочка спостерігає взаємини між батьком і матір'ю. Ці відносини, засновані на довірі, увазі, відповідальності один за одного, взаємоповазі, умінні уникнути конфлікту, роблять сильний вплив на дитину. Не бесіди і розмови, а саме життя сім'ї, атмосфера, що панує в ній, впливає на виховання дітей. Велике значення має спільна праця батьків і дітей (прибирання квартири, виконання певних доручень і обов'язків по дому та ін.). Безпосередньо беручи участь в праці, школярі набувають практичні вміння [4, с.139–140].

Однак ефективність сімейного виховання, як стверджує І.Д.Бех, навіть за наявності позитивних умов залежить від психолого-педагогічної культури батьків, від уміння визначити основні напрями виховної роботи з дітьми, зосередити увагу на тих сторонах особистісного розвитку дитини, які не можуть бути забезпечені іншими виховними ситуаціями [2, с. 8].

Кожній матері й кожному батьку хочеться, щоб їхня дитина була хорошою, щоб вона виросла щасливою, наділеною всілякими талантами, душевною та фізичною досконалістю. На практиці, на жаль, не завжди так виходить. Проблема полягає в тому, що існує велика різниця між тим, що батьки хочуть від своїх дітей, і тим, що вони дійсно для цього роблять.

Адже саме в сім'ї, завдяки конкретним взаєминам, взаємодії з близькими, рідними людьми у дитини поступово формуються відповідні ціннісні орієнтації, життєві ставлення до всього, до всіх і до себе самої, формується самосвідомість, а відтак – найважливіші системотворчі структури особистості.

Надзвичайно важливе значення для формування життєвих ставлень дитини мають передусім взаємини між самими батьками, оскільки в них віддзеркалюється загальний дух сімейних стосунків, спрямованість життєдіяльності сім'ї, її моральна атмосфера.

У системі внутрішньосімейних відносин і спілкування не менш важливу роль у формуванні ціннісних орієнтацій відіграє ставлення дорослих, передусім батьків, безпосередньо до самих дітей. Це – складний за змістом і практично невичерпний за формами і способами вияву комплекс їх педагогічних впливів на формування ціннісних орієнтацій і на їх основі життєвих позицій дитячої особистості.

Батьки для дитини – найближчі і найдорожчі в усьому світі люди. Вони для неї перший і найголовніший взірць чуйності й турботливості. Тепло і турботу матері, батька та інших членів сім'ї дитина відчуває постійно. Для дітей, особливо маленьких, потреба в цьому з боку дорослих є однією з найважливіших. Її задоволення – неодмінна умова формування у дитини соціально цінних рис особистості. Саме життя свідчить, що без батьківської любові дитина як соціальна істота не може нормально розвиватися. Відсутність любові батьків, місце якої часто займають

надмірні суворість або байдужість до дитини, буває однією з причин того, що у неї формуються такі риси, як замкнутість, нечуйність і навіть жорстокість щодо інших людей, у тому числі й до самих батьків. Ці риси можуть настільки вкоренитися у характері дитини, яка не зазнала батьківського тепла, що їх важко подолати навіть протягом усього наступного життя.

Виникає запитання: яке ж ставлення до дитини є оптимальним, тобто таким, що найефективніше впливає на формування у неї суспільно цінних життєвих ставлень, визначає її сучасне та майбутнє як члена сім'ї, а водночас і як члена суспільства, громадянина? Відповіді на це запитання непрості, особливо тому, хто сподівається отримати відповідь у формі рецепта, на всі випадки життя, на всі суперечливі ситуації сімейного виховання. Сучасним батькам, навіть якщо вони не мають спеціальної педагогічної освіти, добре відомий ряд принципів, яких слід неухильно дотримуватись у вихованні дітей. Хто з батьків не знає, наприклад, що до дітей, хоч скільки б їх було в сім'ї, незалежно від їхнього віку, треба ставитись однаково справедливо. Це, звичайно, важливий принцип виховання, і порушення його завдає часто непоправної шкоди. Не менш важливим і добре відомим є принцип єдності вимог до дитини з боку дорослих: матері, батька, бабусі, дідуся, старших дітей стосовно молодших. Нехтування цього принципу в практиці сімейного виховання, як правило, відразу ж дає очевидний негативний результат.

Необхідно зважати й на такий факт, як прагнення дитини до самостійності й активності. Батьки, котрі розуміють і враховують цю особливість малят, бачать усю недоречність як надмірно суворого, так і надто поблажливого ставлення до них з боку дорослих. Вони передусім дбають про те, щоб дати простір для її самовираження й самоствердження. Саме ця мета зумовлює стиль їхніх взаємин у сім'ї [5, с. 22].

Постійна підтримка ініціативи дітей, поступове залучення їх до активної участі в сімейному спілкуванні сприяють формуванню у них ціннісних орієнтацій, власних поглядів, оцінок, що стосуються найрізноманітніших життєвих явищ родинного і суспільного життя. Завдяки цьому в сім'ї складається тип взаємин, який можна назвати активним співробітництвом. Він може мати місце як у спілкуванні, так і в різних видах предметної діяльності.

Уміння батьків зрозуміти внутрішній світ дитини, виявити увагу до її переживань, інтересів, готовність у разі потреби стати на її точку зору, тобто те, що психологи називають ідентифікацією дорослого з дитиною, – необхідна умова виховання в останньої таких рис, як почуття самоповаги, людської гідності, без чого неможливо сформувати повноцінну особистість. Адже такі риси, як відповідальність, чесність, справедливість властиві людям, у яких добре розвинена самоповага.

Ставлення батьків до дитини виявляється також в оцінках її дій, вчинків, результатів діяльності. Оцінка – ефективний засіб впливу дорослих на формування особистості дитини, виховання у неї моральних якостей, розвитку інтересів, здібностей. Уже дошкільнята відчують глибоке задоволення, радість, сором або смуток, коли дорослі хвалять їх за гарні вчинки, за виявлену доброту, чуйність у ставленні до інших чи дорікають за погані. Батьки знають, що позитивні оцінки дій і вчинків дитини, похвала дають добрі результати. Оцінюючи поведінку дитини, дуже важливо давати їй

змогу якнайчастіше переживати позитивні емоції, радість від зробленої нею корисної справи для навколишніх. Необхідно всіляко заохочувати дитину робити щось добре для інших – рідних, товаришів, знайомих, сторонніх людей.

Саме у сім'ї складаються і поступово змінюються ті або інші життєві установки особистості, котрі й визначають сутність її духовності, її моральне обличчя. Зрозуміло, що існує дуже багато сімей, які можуть надати негативні життєві установки своїй дитині, бути передумовою тих проблем, що можуть виникнути в дорослому житті [7, с. 15].

За твердженням психологів, неповна сім'я є одним із найпотужніших джерел психогенних переживань особистості (неврозів, гострих афективних реакцій, ситуативно обумовлених порушень поведінки). Психічно травмує дітей розлучення батьків та їхня боротьба за дитину чи, навпаки, збайдужіння до дитини одного з них. Розлучення породжує проблему дозованого спілкування, задобрювання дитини як засіб підтвердження любові до неї та інші болісні явища. Часто переживання дитини посилює психічна травма того з батьків, з ким вона залишилася.

Відчуття дитиною неповноцінності сім'ї, в якій вона виховується, може позначитися на її статевій соціалізації, розвитку очікувань стосовно власної майбутньої сім'ї. У дівчинки формується підсвідоме уявлення про те, що без батька її діти можуть обійтись, тобто повноцінна сім'я не стає головною цінністю її життя. Хлопчик за такої ситуації має матір за зразок чоловічої поведінки у сім'ї, оскільки вона перебирає на себе роль захисника, хазяїна, створювача і розпорядника матеріальних благ. За таких умов він виростає малоініціативним, несміливим, йому не вистачає необхідних для дорослого життя чоловічих (маскулінних) якостей, що в майбутньому породжуватиме проблеми формування його дітей.

Зі специфічними труднощами пов'язане виховання дітей у молодих сім'ях, що зумовлене недостатньою моральною, психологічною, соціальною зрілістю членів подружжя. Може бути недосконалим їх розуміння своєї ролі в житті дитини, відповідальності за її виховання. І навіть щирі їхні старання щодо цього наштовхуються на відсутність життєвого досвіду, знань, уміння терпляче, послідовно і наполегливо дорослішати разом із своєю дитиною. Труднощі виховання дітей у молодих сім'ях полягають у:

- нерозумінні батьками самоцінності дошкільного дитинства, його значення для формування особистості дитини;
- несформованості у батьків педагогічної рефлексії – вміння аналізувати, критично оцінювати власну виховну діяльність, знаходити причини педагогічних помилок, неефективності методів, які вони використовують тощо;
- орієнтації на виховання з дитини "генія", намагання реалізувати в дитині власний невикористаний, як вони вважають, потенціал, упущені ними життєві шанси [12, с. 13].

Молоді батьки часто вдаються до авторитарного виховання, вважають покарання найефективнішим виховним засобом, застосовують суперечливі вимоги до поведінки дитини, непослідовно, суб'єктивно оцінюють її дії. Взаємини, тактику виховання дітей у сім'ї можна віднести до одного з таких типів:

– диктат. Такі взаємини засновані на жорсткій регламентації поведінки дитини, суворому контролі за нею, використанні покарань, погроз тощо. Як правило, у таких сім'ях діти живуть у страху, постійно лицемірять, брешуть, наслідком чого стають різноманітні відхилення у їхній поведінці;

– опіка. Вдаючись до такої тактики, батьки намагаються відгородити дитину від життєвих реалій, випробувань, намагаються все вирішувати за неї, задовольняти її потреби і примхи. За таких умов дитина позбавлена змоги формувати в собі необхідні для подальшого життя психологічні, вольові якості, об'єктивно оцінювати себе, свої можливості й інших людей, цілеспрямовано працювати над собою. Усе це деформує її внутрішній світ, систему цінностей, різко занижує або завищує її вимоги до оточення, спонукає до девіантних форм задоволення своїх потреб;

– мирне співіснування на засадах невторчання. Цю тактику характеризують максимальне дистанціювання дорослих від життя дитини, абсолютне невторчання у її справи, залишення наодинці зі своїми проблемами, мінімальні вимоги до її поведінки. Це породжує відчуження дітей і батьків. Діти, не маючи від батьків належної підтримки, будучи позбавленими необхідних для їх становлення зразків соціальної поведінки, часто почуваються складно у ситуаціях, з якими легко справлятимуться їх однолітки, які виростили у сприятливіших педагогічних умовах. У них можливі образи на своїх батьків за байдужість до себе;

– співробітництво. Така тактика взаємин у сім'ї, виховання дітей є найпродуктивнішою, оскільки батьки намагаються бути їхніми соратниками, є відкритими і щирими з ними, охоче впускають їх у свій світ. Між ними немає необґрунтованих таємниць, недовіри. За таких умов діти охоче експериментують, шукають, пробують себе, не боячись помилитися і бути за це покараними. Батьки охоче допомагають у всіх справах, вміло підводять дітей до вирішення проблем, завдяки чому діти відкривають у собі все нові можливості, здобувають впевненість у своїх силах. А участь у справах батьків збагачує їх соціальним досвідом, розширює світ, окреслює їм соціальну перспективу, яка часто є орієнтиром їхнього розвитку.

Особливо збагачує виховний потенціал сім'ї участь у вихованні дітей представників різних поколінь (бабуся, дідусів), які мають більший життєвий досвід, більше вільного часу, ніж батьки. За правильної поведінки батьків стосунки їхніх дітей з бабусями і дідусями є емоційно близькими. Адаже часто дідусі й бабусі ласкавіші у спілкуванні з онуками, ніж батьки, а ті їм платять за це довірою, виявляють непідробну турботу, піклуються про них, розвиваючи в собі при цьому такі важливі для особистості людські якості, як доброта, чуйність, щирість.

Щодо цього важливе узгодження виховних впливів на дитину представників різних поколінь. Старше покоління більше орієнтоване на те, щоб онуки повноцінно проживали своє дитинство, батьки здебільшого розглядають дошкільний вік своїх дітей як підготовку до успіхів у дорослому житті, намага-

ючись урізноманітнити її заняттями іноземними мовами, спортом, музикою та ін. Там, де існує гармонія поглядів і впливів на розвиток, становлення дитини, вона має найбільше шансів повноцінно сформуватися як гармонійна особистість [9, с. 228].

На новому етапі суспільного розвитку, коли права дитини визнано складовою прав людини, а виховання урізноманітнюється й ускладнюється, батьки потребують не лише спеціальних знань, але й певних якостей, практичних навичок вирішення чи попередження численних проблем, починаючи з проблеми створення безпечного середовища для життя та розвитку дитини.

Цілоком доречно постає питання щодо батьківської компетентності як доведеної спроможності кваліфіковано здійснювати функції вихователів дитини, забезпечувати їй найкращі з можливих умов для життя та розвитку. Саме компетентність надає можливість подолання різноманітних ситуацій, деякі з яких не можна передбачити.

Ми поділяємо точку зору тих фахівців, котрі вважають, що до структури компетентності входять не лише знання, вміння та навички, але й досвід, система життєвих цінностей, мотивація. Можна виокремити три основні сфери батьківської компетентності, а саме:

- забезпечення захисту дитини;
- задоволення потреб дитини у розвитку;
- зміцнення та розвиток довготривалих батьківсько-дитячих стосунків на основі взаємоповаги і довіри, визнання права дитини бути суб'єктом власного життя.

Варто підкреслити, що створення можливостей виявляти самостійність сприяє не тільки когнітивному розвитку дитини, але й формуванню її орієнтацій, почуттю оптимізму, підвищенню самоповаги та задоволення життям [6, с. 35–36].

Компетентні батьки – не ті, в яких ніколи немає жодних проблем, а ті, котрі вміють аналізувати ситуацію і сприяти змінам на краще, попереджати проблеми, добре усвідомлюючи силу власного прикладу, саморозвитку та самовдосконалення. Для досягнення високого рівня батьківської компетентності необхідно:

- уміти слухати і чути дитину, оточення і самих себе;
- бути готовим “працювати душею”;
- мати сформовану систему моральних цінностей.

На нашу думку, найвищий і високий рівень батьківської компетентності – це рівні усвідомленого й відповідального батьківства. Усвідомлене батьківство передбачає відповідальність, але не обмежується цим і передбачає наявність задоволення, радості від зростання разом із дитиною. Такі батьки знають, для чого вони виховують дітей, як їх виховувати. Батьківство входить до складових їхньої системи цінностей. Інакше кажучи, їм подобається бути матір'ю чи батьком, і вони не чекатимуть подяки від дитини в майбутньому за її виховання, а будуть просто докладати всіх зусиль, щоб їхня дитина була щасливою.

Література

1. Бабенко Н. Сімейне дозвілля як соціально-культурне явище / Н. Бабенко // Рідна школа. – 2002. – № 3. – С. 74–77.

2. Бех І. Д. Особистість народжується у сім'ї / І. Д. Бех // Початкова школа. – 1994. – № 2. – С. 8–10.
3. Боришевський М. Й. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості / М. Й. Боришевський // Початкова школа. – 1995. – № 4. – С. 4–9.
4. Гребенников И. Г. Основы семейной жизни / И. Г. Гребенников. – М. : Просвещение, 1991. – 158 с.
5. Доброер О. Відповідальне батьківство / О. Доброер // Психолог. – 2009. – № 36. – С. 22–24.
6. Лактіонова Г. Програми для батьків як нова складова системи освіти дорослих / Г. Лактіонова // Соціальний педагог. – 2011. – № 10. – С. 34–40.
7. Марченко О. Що означає бути батьком / О. Марченко // Дошкільне виховання. – 2009. – № 6. – С. 14–16.
8. Острогляд Н. В. Вплив сім'ї на розвиток морально-етичних якостей дитини / Н. В. Острогляд // Шкільному психологу. Усе для роботи. – 2011. – № 10. – С. 2–6.
9. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. / Т. І. Поніманська. – К. : Академвидав, 2004. – 456 с.
10. Рацул А. Педагогічні умови родинно-сімейного виховання дітей / А. Рацул // Рідна школа. – 2007. – № 4. – С. 53–56.
11. Родина як соціальна група: бесіда з батьками // Позакласний час. – 2008. – № 12. – С. 49.
12. Семиченко В. А. Педагогічна майстерність – батькам / В. А. Семиченко, Н. М. Тарасевич // Початкова школа. – 1994. – № 7. – С. 11–16.